

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI SÖZLEŞMESİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR OKUMA

A Critical Reading on the Convention for the Safeguarding Intangible Cultural Heritage

Selcan GÜRÇAYIR*

ÖZ

UNESCO tarafından hazırlanan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, küreselleşme ve sanayileşme sonucu yavaş yavaş yok olan somut olmayan kültürel miras ürünlerini koruma düşüncesiyle 2003 yılında imzalanmıştır. Sözleşme'ye 2006 yılında taraf olan Türkiye Sözleşme uygulamalarının büyük bir bölümünü yakından takip edebilmiştir. Sözleşme sürecinde taraf devletler ulusal envanterler hazırlamış, Acil Koruma Gerektiren Liste ve Temsili Liste oluşturulmuş bazı ülkeler de Yaşayan İnsan Hazine Programını ilan etmişlerdir. Sözleşme'nin uygulanmasına yönelik önemli adımlar atılmış olsa da Sözleşme'nin uygulanması sırasında bazı sorunlar hâlen baş göstermektedir. Türkiye'de öncelikle "somut olmayan kültürel miras" teriminin yerindeliği sorusu tartışılmış daha sonra da Sözleşme'nin amaçlarına yönelik milliyetçi endişeler dile getirilmiştir. Bütün bu tartışmalara ve endişelere bakıldığında, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi üzerine derinlikli bir bakış açısı geliştirilmediği görülmektedir. Somut olmayan kültürel miras ürünlerinin korunmasının ve gelecek kuşaklara aktarılması düşüncesinin gerçekleştirilebilirliği bu makalenin öncelikli ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. Somut olmayan kültürel mirasın korunması düşüncesinin hayata geçirilmesinde karşılaşılan sorunların gelenek kavramının algılanmasıyla yakından ilişkili olduğu varsayılmaktadır. Sözleşme doğrultusunda oluşturulan iki liste de somut olmayan kültürel miras uzmanları tarafından farklı açılardan eleştirilmektedir. Bu makale, Sözleşme metnine ve Sözleşme'nin uygulamalarına yönelik eleştirileri analitik bir bakış açısıyla çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Somut Olmayan Kültürel Miras, Acil Koruma Gerektiren Liste, Temsili Liste

ABSTRACT

The Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage was adopted by UNESCO in 2003 with the thought that intangible cultural heritage disappears step by step because of globalization and industrialization. Turkey by ratifying the Convention in 2006 has closely followed the implementation process of the Convention. State Parties have prepared national inventories, established the List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding and The Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity and some State Parties created Living Human Treasures Programme. However, important steps have been taken toward implementing the Convention, some problems still arise in the implementation process. In Turkey, firstly the propriety of "intangible cultural heritage" term has been questioned and then nationalist concerns about the aims of the Convention have been reflected. These discussions and concerns have prevented to develop a deep point of view on the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage. One of the prior interests of this article is realization for safeguarding of intangible cultural heritage and its transmission to the next generation. It has been assumed that problems encountered in the actualization of the safeguarding of the intangible cultural heritage is closely related to the perception of tradition concept. The Representative List and Urgent Safeguarding List have been criticized by intangible cultural heritage specialists from different points of views. In this article, critics on the Convention text and implementation of the Convention have been analyzed.

Key Words

Intangible Cultural Heritage, The List of Intangible Cultural Heritage in Need of Urgent Safeguarding, The Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ve bu sözleşme kapsamında yürütülen faaliyetler, dünyada ve eşzamanlı olarak Türkiye'de özellikle halkbilimi ve kültür çalışmaları alanına bir ivme kazandırmıştır. Tartışmalar,

Türkiye'de zaman zaman Sözleşme'nin isminin "anlatımsızlığı/anlamsızlığı" üzerine zaman zaman da "milliyetçi kaygılar" üzerine odaklanmıştır. Maddi ve manevi kültür kavramlarına hâlihazırda aşına olan Türk kültür çalışanları için

* Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Öğretim Görevlisi, sgurcayir@gazi.edu.tr.

“somut olmayan” adlandırması Türkçede tam anlamıyla zihinlere oturamamıştır. “Somut olmayan” miras terimi, Richard Kurin’in de belirttiği gibi “folklor,” “sözlü miras,” “görenek,” “yaşayan kültürel miras” ve “popüler kültür” gibi terimlerin uluslararası ve karşılaştırmalı bağlamda farklı kullanımları ve yanlış anlaşılmalara önlemek için tercih edilmiştir. “Somut olmayan miras” adlandırmasıyla yeni bir terim yaratılarak farklı ülkeler için farklı çağrışımlara sahip olan eski adlandırmaların bir bakıma önüne geçilmiştir (Kurin 2004: 67). Ancak Kurin’in de ifade ettiği gibi bu mirası aktaran kültür taşıyıcılarının “somut olmayan” terimi hakkında hiçbir fikri yoktur. 2007 yılında Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi’nin düzenlediği “Somut Olmayan Kültürel Miras: Yaşayan Âşık Sanatı Sempozyumu”na katılan Âşık Kul Nuri’nin âşıklık geleneğinin somut olmayan kültürel miras olarak nitelendirilmesine ilişkin *“İki gündür gördüğümü söyleyim / Önce stresini attı âşıklar / Sonra somut değil dediniz bize / Hayal denizine battı âşıklar”* deyişi de Kurin’i bir bakıma desteklemektedir. Sözleşme’ye yöneltilen milliyetçi kaygıların da Türk aydınının kafa karışıklığının ironisini beraberinde taşıdığı görülmektedir. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi bir taraftan üniter yapıyı bozmayı amaçlayan dış güçlerin “gizli planının masum yüzüken” diğer taraftan devletin onayı olmayan hiçbir şeye izin vermeyen özelliğiyle de etnik azınlıkların kültürel miraslarının sözcülüğünü yapmaktan uzak bir sözleşme metnidir. Aynı sözleşme metni, hem ulus-devlet çıkarlarını savunan milliyetçi/homojenleştirici hem de ulusun bütünlüğünü bozmaya çalışan/ayırıştırıcı bir sözleşme olarak okunabilmektedir. Bu karmaşanın ve Sözleşme’yi “iki kutup” üzerinden okuma girişimlerinin, Sözleşme’yi peşinen reddedişi “tek bir sesi” doğurması hem trajikomiktir hem de uluslararası platformda kabul gören ve Sözleşme’ye taraf olarak Sözleşme’nin

yükümlülüklerini yerine getirmeyi tahhüt etmiş bir devletin bilim camiası açısından pek anlaşılır değildir. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin uluslararası birikimin ve tartışmaların sonucunda oluşturulmuş ortak bir aklın ve ortak endişelerin ürünü olduğu muhakkaktır. Her metin gibi hem Sözleşme metninin hem de uygulamalarının eksiklikleri, tartışmalı ve sorunlu yerleri olduğu bir gerçektir. Ancak bu sorunların gelenek kavramı konusunda asırlardır süregelen kafa karışıklıklarının bir uzantısı ve yansıması olduğunu ifade etmek de pekâlâ mümkündür. Bu yazıda öncelikle somut olmayan kültürel mirasın korunması düşüncesinden yıllar önce var olan somut kültür ürünlerini koruma düşüncesi, somut ve somut olmayan kültürel miras arasındaki hiyerarşik konumlanmanın nedenleri üzerinde durulacak daha sonra Sözleşme metnine yöneltilen eleştiriler ve Sözleşme’nin uygulanması sırasında yaşanan sorunlar tartışılacaktır.

Somit Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin kaybolmasından ve gelecek kuşaklara aktarılmasından kaygı duyduğu alanların somut kültür varlıklarının korunması konusunda oluşan endişeler kadar güçlü bir yerde durduğu söylenemez. Bunda somut kültür varlıklarını koruma düşüncesinin daha erken dönemlere tarihlendirilmesinin ve dolayısıyla daha yerleşmiş ve daha benimsenmiş olmasının büyük bir payı olduğu ileri sürülebilir. Somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda “ulaşımında at mı kullanılıyor elbette nalbantlar birer birer kaybolacak,” “masal dinleyen mi var elbette masal anlatıcısı kalmayacak,” “modern tedavi yöntemleri var elbette geleneksel sağaltma yöntemleri artık kullanılmayacak ve unutulacak” biçiminde işleyen mantığın bu “doğal bir süreç” vurgusu, aynı “rahatlığı” aynı “ataların” ürettiği somut varlıklar için göstermemektedir. Efes Antik Kenti, Sümela Manastırı, Topkapı Sarayı için

“artık kullanılmıyorlar nasılsa, yerlerine modern mimari tekniklerle başka binalar yapalım” seslerinin yükselmesi bir yana bu yapıları titizlikle korumanın yolları üzerine kafa yorulur. Kentin “tarihî dokusunu” korumak ve kentin “kimliğini” bozmamak önemli bir gelişmişlik göstergelerinden biri olarak kabul edilir. Somut kültür ve somut olmayan kültür arasındaki bu hiyerarşik konumlanma, elbette Türkiye’ye özgü bir durum değildir, ancak Türkiye’deki kültürel seçkinciliğin sonuçlarından biri olduğu rahatlıkla dile getirilebilir. M. Öcal Oğuz’a göre Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin “korunmasına ve gelecek kuşaklara aktarılmasına büyük önem verdiği yerel veya sözlü kültür ürünleri, “bilinçsizlik,” “aşağılık duygusu,” “folklorun 19. ve 20. yüzyıldaki ulusçu veya sınıfçı yorumlarının karşılıklı olumsuz etkisi,” “ulusal kültürleri yeniden üretecek bilgi teknolojilerinin eksikliği” gibi birçok nedenle kenara itilmiş, horlanmış ve hatta “resmî politikalar” geliştirilerek izleri silinmeye çalışılmıştır(Oğuz 2009: 60). Somut olmayan kültürel mirasın sözlü kültürle ve folklorla olan yakın ilişkisinden kaynaklanan “olumsuz” çağrışımlarının dışında, somut kültürel mirasın “yeni çizilen ülke sınırlarını meşrulaştırmak ve çoğu zaman benimseyebilmek için ortak, paylaşılan bir kimlik yaratmada” sıklıkla kullanılmasının da önemli bir rolü olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır(Pulhan 2009: 129-130).

Somut ve somut olmayan kültürel miras arasındaki bu hiyerarşik konumlanmanın altında yatan nedenlerin iki kültürel mirasın yapısından kaynaklanan farklılıkların sonucu olduğu da ileri sürülebilir. Somut olmayan kültürel mirasta “süreci” korumaya hedeflenen yaklaşım ile somut kültür varlıklarında “sonucu” korumaya odaklanan yaklaşım farklı bakış açıları ve sonuçları doğurmaktadır. Somut olmayan kültürel miras da geleneksel mimari tekniklerinin korunması konusunda bir bilinç aşılama-

ya çalışır ancak sadece “sonuç” üzerine odaklanmaz. Söz konusu mimari yapının nasıl yapıldığı, yapım sırasında usta-çırak ilişkisinin nasıl olduğu, deneyimin kuşaktan kuşağa hangi yollarla aktarıldığı ve mimari yapının hangi kültürel ve sosyal olayların bir parçası olduğu gibi bilgiler Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi açısından önemlidir. 2009 yılında Çin tarafından Acil Koruma Gerektiren Liste’ye yazdırılan “Çin ahşap kemer köprülerinin inşasında geleneksel dizayn ve pratikler” başlıklı miras buna örnek olarak verilebilir. “Süreci” korumak “sonucu” korumaktan kimi zaman daha zor olabilir ve daha ayrıntılı koruma planlarının oluşturulmasını gerektirebilir. Somut olmayan kültürel miras diye tanımlanan kavram sözlü geleceğe dayanır, dolayısıyla varyant ve versiyonlar oluşturmaya açık bir “yaşayan miras” alanıdır. Somut kültür ürünlerinde olduğu gibi korunması gereken sınırları çevrilebilen, tek ve otantik bir miras değildir. Her aktarımda yeniden üretilen bir miras alanıdır.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, kuşaktan kuşağa aktarılan bilgilerin ve deneyimin çağımızda kendisine bir çıkış kapısı bulması konusunda uluslararası bir bilinç yaratılmasında uluslararası oldukça “manidar” bir sözleşmedir. Temel hareket noktası da küreselleşme ve sanayileşmenin etkisiyle toplumların kendi kültürel değerlerini yavaş yavaş kaybetmelerinden duyulan rahatsızlık ve bu yolla dünyadaki kültürel çeşitliliğin yok olacağı düşüncesidir. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin, yeni kıtaların keşfiyle yeni insanlarla ve kültürlerle karşılaşmış batılı aydınların “soylu vahşiye ve onun güzel gelenekleri”ne öykünmesinin ve önce bu soylu vahşilerin daha sonra kendi topraklarındaki “ilkellerin” yani köylülerin geleneklerinin kaybolmadan derlenmesini öngören “romantik” yaklaşımlarının 21. yüzyılda bu sefer bir Sözleşme metniyle dile getirilmesi oldu-

ğu ve aynı “romantizmi” ve benzer “iyi niyetleri” içerdiği iddia edilebilir. Halka ve onun “bütünleştirici” geleneklerine inmekle kendi millî birliklerini inşa etmeyi sağlayan ve ulus devlete geçiş sürecini tamamlayan devletler 21. yüzyılın başlarında aynı geleneklere ve halkın bilgisine bu sefer “kültürel çeşitliliğin” yok olacağı endişesi ve bazı ülkelerin kültürlerinin bu süreçte çok etkin olmasından duydukları kaygılarla başvurmuşlardır.

Sözleşme'nin dayanaklarından birini oluşturan “kültürel çeşitliliğin” yok olmasından duyulan endişenin uluslararası bir sesle duyurulmasının, dünyada “kültürel istisna”dan “kültürel çeşitlilik”e evrilirken yapılan tartışmaların, yaşanan dönüşümlerin sonucu olduğu düşünülebilir. Ticari alanda ortaya çıkan kültürel istisna kavramı, kültürel mal ve hizmetlerin “bir ülkenin bireylerinin yaratıcı çeşitliliğini yansıtan kültürel kimliğinin ayrılmaz bir parçası olan değer ve yaşam biçimlerini yansıttıkları için özel ve özgün bir doğası olduğu, dolayısıyla da özel bir hukuki rejime tabi olması gerektiğini savunan” bir yaklaşıma dayanır (Üstel 2009: 19). Üstel'e göre “kültürel istisna,” olumsuz savunmacı, dolayısıyla da korumacı bir bakış açısı yansıtmaya karşılık “kültürel çeşitlilik” daha olumlu daha açık bir soruna gönderme yapar. Bunun yanı sıra “kültürel istisna” gelişmiş ülkelerin ekonomik ve kültürel çıkarlarının ifadesi dolayısıyla Avrupa merkezci iken “kültürel çeşitlilik” antropolojik niteliklere sahiptir ve UNESCO bünyesinde doğmasından gelişmekte olan ülkelerin beklentilerine tercüman olması umulmaktadır (Üstel 2009: 21).

Geleneklerin yok olmasının, değişmesinin, yerlerine yenilerinin geçmesinin doğal ve kaçınılmaz bir süreç olduğu göz önüne alındığında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi “beyhude bir çaba”nın ürünüdür. Nitekim Edward Shils'in “Gelenek” isimli makalesinde belirttiği gibi “Gelenekler, sahipleri onları temsil etmekten vazgeç-

tikleri ya da onları benimseyen ve yeniden hayata geçirerek yaygınlaştıranlar artık başka yaşam çizgilerini tercih ettikleri için veya gelenekleri temsil eden yeni kuşaklar başka gelenekler buldukları ya da benimsedikleri standartlara göre daha fazla kabul edilebilir nispeten yeni inançlar buldukları için bağlıklarını kaybetmeleri anlamında çürürler” (Shils 2003: 113). Sözleşme bu bakımdan “beyhude bir çaba” olmasının yanı sıra, somut olmayan kültürel mirasın korunması konusunda ileri sürdüğü koruma planlarıyla aynı zamanda geleneğin doğal akışına “kimi zaman ulusal kimi zaman uluslararası bir müdahale”dir. Geleneğin değişiminin, dönüşümünün, yok oluşunun doğal bir süreç olduğu elbette su götürmez bir gerçektir. Ancak bu geleneklerin doğal olan değişim, dönüşüm süreçlerinin “doğallığı” ve “müdahalelerden uzak olduğu” konusu üzerinde tekrar düşünülmelidir. Dawnhee Yim, 1960'larda yönünü batıya dönen Kore'de *pansori* olarak bilinen eski müzik geleneğinin yerini yavaş yavaş batılı pop ve opera müzik formlarına bıraktığını belirtir. *Pansorinin* unutulma noktasına geldiğine dikkat çeken Yim, somut olmayan kültürel mirasın koruma yöntemleri olmasa bu müzik biçiminin unutulacağını bugün Korelilerin batılı müzikleri dinlemeyi daha çok sevdiklerini ancak Kore'nin müziği olarak *pansori*yi tanıdıklarını belirtir. (Yim 2004: 12) Bu durumda, kültürün değişim, dönüşüm ve yok olma süreçleri müdahalelerden ne kadar uzaksa onları korumanın yollarını aramanın da o kadar müdahalelerden uzak olduğunu iddia etmek mümkündür. Yim, yazısının ilerleyen bölümünde somut olmayan kültürel mirasın korunmasının temel nedenlerinden biri olarak gösterilen kültürel kimliği ifade biçimi ve devamlılık noktasının eleştirel bir gözle bir daha düşünülmesi gerektiğine dikkat çeker. Çünkü Koreli gençler hâlâ batılı müzikleri dinlemektedirler, *pansori*yi ise sadece bilmektedirler.

Uluslararası bir sözleşme ile somut

olmayan kültürel miras ya da gelenekler kurtarılabilecek midir? Richard Kurin, SOKÜM Sözleşmesi'nin kabul edilmişinden kısa bir süre sonra kaleme aldığı makalesinde UNESCO'nun bu sözleşmeyle yerel kültürel gelenekleri kurtarmasına ve hatta küreselleşme karşısında gelişmelerini, devam etmelerini sağlayıp sağlayamayacağına yönelik kritik sorusunu sorar ki aslında sözleşmeye yöneltilen eleştirel bakış açılarının odaklandığı yer de tam bu noktadır(Kurin 2004: 66). Uluslararası bir sözleşmenin geleneklerin yaşamasını sağlamada nasıl bir hareketlilik ve sinerji yaratacağı, hangi geleneklere nasıl bir farkındalık kazandıracağı, deneyimin ve geleneksel bilgilerin hızla değer kaybettiği dünyada gelenekleri nasıl yeniden canlandıracağı konusundaki katkısı merak konusudur. Sözleşme metninin imzalanmasının üzerinden sekiz yıllık bir süre geçmiş, taraf devletler kültürel ürünlerini envanterlemiş, Acil Koruma Gerektiren Liste, Temsili Liste gibi listeler hazırlanmış ve bazı ülkeler Yaşayan İnsan Hazineği gibi programlar oluşturmuşlardır. Sözleşmeyi imzalayarak taraf olan devletlere yüklenen yasal sorumluluklar bir bakıma devletlerin Sözleşme konusunda aktif rol üstlenmelerini sağlamış, özellikle sivil toplum örgütlerinin Sözleşme'ye akredite edilmesi de yerel toplulukların ve bireylerin kendilerini sözleşmenin bir parçası gibi hissetmeleri sağlanmıştır. Ancak Sözleşme'nin korumaya ve gelecek kuşaklara aktarmaya çalıştığı somut olmayan kültürel mirasın "korunabilirliği" ve "aktarılabirliği," hangi mirasın "aktarılmaya değer" olduğu özellikle de "aktarılmaya değer" gibi konular halen tartışmalı ve sorunludur. Bu sorunlu alan özellikle listeler konusunda açığa çıkmaktadır. Amy Mountcastle, yaşayan, değişen bir süreç olarak kültür ile onun mirasa dönüşmesi arasında doğalarından kaynaklanan bir çelişki olduğuna dikkat çeker. Miras olmak, tanımlanmak, kabul edilmek, listelenmenin kendisini kültüre bir müdahale olarak yorumlar(2010: 344).

Bir kültürel ürünün miras olarak tanımlanması ile onun değişmediği dönüşmediğinin düşünülmesi arasındaki ilişki, somut kültür varlıklarını koruma alışkanlıklarıyla açıklanabilir. Somut kültür varlıklarını ilk şekliyle aslına uygun bir biçimde korumak esastır ve binalar ya da tarihî alanlar üzerinde yapılacak en küçük bir değişiklik bile kabul edilemez.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin kafaları kuralayan bir diğer noktası da Yim tarafından şöyle belirtilir. Somut olmayan kültürel miras, somut kültür varlıklarının aksine izleri sürülerek belirli bir tarihsel döneme götürülemez ve yaşamaları geleceğe uyum sağlamalarına bağlıdır. Ataların zevkiyle günümüzdeki insanların zevkleri ve beklentileri birbirini tutmaz ve gelenekler geleceğe adapte olabildikleri oranda yaşayabilirler. Ancak onların tarihsel bir dönemle ilişkilendirilememeleri, sürekli biçim değiştirmeleri akla şunu getirir eğer eski biçimler kaybolurken yenileri belirlenecekse korumanın anlamı nedir? Somut olmayan kültürel mirasın eski geleneksel biçimlerinin hiçbir değişikliğe izin verilmeden sürdürülmesi mi sağlanmalıdır değilse değişiklikler ne ölçüde kabul edilmelidir(Yim 2004: 12)? Somut olmayan kültürel mirasın sürekli canlı ve yaşayan bir mirası korumayı hedeflemesi, somut kültür ürünleri gibi "otantik" bir tür belirlememesi Barbara Kirshenblatt-Gimblett, tarafından da "eğer gerçekten canlı ise korunmasına gerek yoktur; zaten ölmüşse, koruma yardım etmeyecektir" ifadeleriyle eleştirilir(2004: 7).

Yim'in dikkat çektiği bir diğer konu, somut olmayan kültürel mirasın bu varyant ve versiyon oluşturan yapısının bireylerin yarattığı varyantların hangi biçimlerinin somut olmayan kültürel miras ürünü olarak belirleneceği sorunudur. Yim'e göre bireysel bir gelenek aktarım biçiminin ulusal olarak belirlenmesi ve tanınması geleneğin bu biçiminin yaygınlık kazanması ve diğer biçimlerinin

unutulmasına yol açabilir ki bu da ciddi bir tehlike olarak görülmelidir. Ulusal tanınma bir bakıma kültürel otorite fikrini de akla getirir(Yim 2004: 12). Varyant ve versiyon konusundaki bir başka tartışma alanına uluslararası boyutta da rastlanabilmektedir. Sözleşme'nin 6. Hükümetlerarası Komite toplantısında, Japonya, Temsili Liste'ye yazılmak üzere "Hon-minoshi, papermaking in the Mino region of Gifu Prefecture" adlı unsuru sunmuştur. Ancak dosyaları inceleyen alt-organ bu unsurun yine Japonya tarafından 2009 yılında "Sekishu-Banshi: papermaking in the Iwami region of Shimane Prefecture" adıyla Temsili Liste'ye yazdırılan elemanla sembolik ve biçimsel açıdan çok benzediği gerekçesiyle unsurun Temsili Liste'ye yazılabilmesi için aralarındaki farkların çok iyi bir biçimde açıklanması gerektiğini ifade etmiştir. Kültür çalışanları için varyant ve versiyon meselesi olarak tanımlanabilecek bu durum, farklı bölgelerde kâğıt yapımıyla uğraşan grupların kâğıt yapımı ile kültürel kimliklerini ifade ettikleri ve unsurun aktarımı konusundaki istekliliğin Temsili Liste'ye yazımıyla daha da artacağı yönünde destekleyici fikirler bulmuştur. Ancak her kültürel unsura ilişkin uygulama farklılıklarının Temsili Liste'ye yazılmasının Liste'yi bir süre sonra tanınmaz bir hale getireceği ve bu unsurların ulusal envanterlere yazılmasının daha doğru ve yerinde olacağı gibi görüşler de dile getirilmiştir.

Sözleşme sürecinde oluşturulan Listelerin "metakültürel çıktılar" olduğunu vurgulayan Kirshenblatt-Gimblett, "UNESCO toplantılarının, formülasyonlarının, raporlarının ve tavsiyelerinin on yılların en somut sonucu bir liste midir? Gelişen somut olmayan miras girişimleri sürecine katılanların bazıları meta-kültürel sonuçlardan daha çok kültürel sonuçlar için ümitlenmişlerdi; liste gibi metakültürel ürünler yaratmaya odaklanmaktan daha çok yerel kültürel üretimleri doğrudan destekleyecek eylemler

üzerine odaklanmayı istemişlerdi. (2004: 6)" ifadeleriyle listeler konusundaki hayal kırıklığını belirtir.

Listelerin ilan edilmesi ve listelere eleman yazılması sırasında belki de en çok eleştirilmesi gereken noktaya da Kirshenblatt-Gimblett şöyle dikkat çeker: "Sözleşme'nin kültür taşıyıcılarının kendileri üzerine odaklanmaktan ziyade 'ulusal hükümetlerin kendi kültürel zenginliklerini ilan ettikleri' bir araç hâline getirilmesi"nden duyduğu rahatsızlığı belirtir(2004: 6). Sözleşme'nin "kültür taşıyıcılarına" odaklanması konusu gerçekten önemlidir. Ancak somut olmayan kültürel ürünlerin aktarımının sağlanması konusundaki beklentilerin düzeyi üzerinde tekrar düşünülmelidir. Tanımında da görüldüğü gibi somut olmayan kültürel miras, kuşaktan kuşağa aktarılır ve bu yolla bireylere ve toplumlara kimlik ve devamlılık duygusu verir. "Kuşaktan kuşağa aktarılma" geleneksel bir bilgi birikimini, deneyimini imler. Ancak Pierre Nora'ya göre "kuşak" kelimesinin kendisi birtakım çelişkileri de içinde barındırır: "kuşak demografik içeriğiyle somuttur; varsayımsal olarak işlevseldir, çünkü hatıranın hem durulaşmasını hem aktarılmasını sağlar; ancak tanım gereği simgeseldir de, çünkü bir olay ya da küçük bir grubun yaşadığı deneyim sayesinde de, bunlara hiç katılmamış bir çoğunluğu niteler" (Nora 2006: 32). Nora'nın "kuşak" konusundaki ifadeleri ile birlikte Carl Wilhelm von Sydow'un aktif-pasif gelenek taşıyıcıları kavramları hatırlanırsa Sözleşme'den somut olmayan kültürel miras ürünlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlama konusundaki beklentiler normalleştirilebilir.

Her devletin Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nden hareketle oluşturulan uluslararası listeler için "listeler eleman yazdırma yarışına" girdiği ve "kendi folklorunu/kültürünü yeniden keşfettiği" hatta dosya hazırlama çalışmaları sırasında "yeniden icat ettiği" eleştirisinde doğruluk

payı vardır. Bu konu, özellikle Temsili Liste'ye eleman yazımı sırasında karşımıza çıkar. Gerçekten ülkeleri temsil ettiği düşüncesiyle mi listelere eleman yazdırıldığı yoksa diğer devletlere karşı geliştirilen "kültür görünümü siyasal bir hamle" mi olduğu üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü ülkeler için Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin önemli başarı ölçütlerinden biri, Temsili Liste'ye ve Acil Koruma Gerektiren Liste'ye yazdırdıkları eleman sayısıdır.

Temsili Liste'deki "temsili" ifadesinin her ne kadar değer yükleyici bir anlamı olsa da -ki Kurin bu kelime yerine örnek niteliğinde olan "exemplary" kelimesinin kullanılmasını önerir(2004: 71)- dünyanın çok farklı yerlerinden kültürel mirasları tanımak için iyi bir fırsat oluşturmaktadır. Ancak ülkeler, kendi ülkelerinde görülen mirasları bu listeye yazdırmaları ile o ülkelerde yer alan mirasların patentini aldıklarını ya da tescillediklerini düşünmektedirler. Bu da ülkeler arasında sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Oysaki Sözleşme benzer miraslara sahip olan ülkelerin çok uluslu ortak dosya hazırlamasını kültürler arası diyaloga ve barışa katkı verme düşüncesiyle özellikle teşvik etmektedir.

Temsili Liste'ye unsur yazımı ile ilgili eleştirilen bir diğer konu, dosyayı inceleyen alt-organ üyelerinin 10-12 sayfalık bir bilgi ile unsuru değerlendirecek Komite'nin dikkatine sunmasıdır. Söz konusu kültürel unsurun üzerinde daha önce hiç çalışmamış hatta adını bile duymamış kişilerin, 10-12 sayfalık formatlanmış bilgiler aracılığıyla unsur hakkında önemli bir karar vermesi "masa başı antropologlarını ya da halkbilimcilerini" hatırlatır. Uzmanlar, kendilerine gönderilen dosyalar, fotoğraflar ve 10 dakikalık video gösterileri ile bir mirasın listeye dâhil edilmesine ya da edilmemesine karar vermektedirler ki bu o unsur hakkında daha önce hiç bilgisi olmayan uzmanların yanlış karar aldıklarına dair

seslerin yükselmesine yol açmaktadır. Komite'nin Endonezya'nın Bali adasında yapılan 6. Hükümetlerarası Komite Toplantısı'ndaki tartışmalar sırasında özellikle İspanya tarafından dile getirilen bu konu, uzun süre toplantı gündemini işgal etmiştir. Aday dosyaların içerisinde ek belgeler ve kitaplar konulmasının unsurların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabileceği görüşü ileri sürülmüştür. Ancak bu görüşe, dosyaların incelenme süresini uzatacağı ve Sekretarya'nın üzerine yeni sorumluluklar getireceği düşüncesiyle çok sıcak bakılmamıştır. Dosyaların incelenmesinde kullanılan metoda yönelik eleştirilerin doğruluk payı olduğu tartışılmazdır, ancak bu tartışmanın bir adım sonrası alanda geçirilecek sürenin uzunluğu ve kısalığı üzerine odaklanacaktır ve nihayetinde unsurların Temsili Liste'ye yazımı konusu gittikçe karmaşıklaşacak ve çözümsüz bir hâl alacaktır.

Geleneksel mesleklerin Temsilî Liste'ye yazımı ile "aşırı ticarileşme" tehlikesiyle karşı karşıya kalılabileceği Sözleşme'nin diğer bir çekinceli alanıdır. Alt-organ 2011 yılında yazdığı raporda, özellikle geleneksel mesleklerin devam ettirilmesi için elde edilen kazancın öneminin farkında olduklarını ancak kâr elde etme düşüncesinin somut olmayan kültürel mirası koruma düşüncesinin önüne geçmesinden endişe duyduklarını belirtmektedir. Geleneğin aktarım biçimlerinde yaşanabilecek kurumsallaşma ve profesyonelleşmeden duyulan rahatsızlık da alt organın 2011 yılına ilişkin raporunda kendisine yer bulur. Formel eğitim sınıflarının günümüz toplumlarındaki aktarım biçimlerinden biri olduğunun bilincinde olduklarını belirttikten sonra alt organ çalışanları profesyonelleşme ve kurumsallaşmanın somut olmayan kültürel miras elemanının bağlamını ve kültürel anlamını kaybetmesine neden olmasından duyulan kaygıdan bahsetmektedirler. Sözleşme'nin tartışma yaratan "aşırı ticarileşme" ve "profesyonelleşme/kurumsallaşma" vurgularına bakıldığında, so-

runlu alanların somut olmayan kültürel mirasın ya da geleneğin doğasında varmış gibi görünen “değişmezlik” yanılığısıyla/ beklentisiyle yakından ilişkili olduğu görülür. Geleneklerin “aktarıma biçimleri” ya da “aktarıma nedenleri” değişebilir, Sözleşme bir taraftan bunu onaylamakta diğer taraftan bu noktalara “şerh” koymaktadır. Her gelenek onu aktaran kişilerin yaşadığı dönemin algılarından, dünya görüşlerinden izler taşır, çünkü her kuşak geleneği aynen tekrar etmekle görevli “tekrarlayıcılar” değil, iz bırakan “dönüştürücüler”dir. Sözleşme’nin “aşırı ticarileşme” ve “profesyonelleşme/kurumsallaşma” çekincelerinin “kimlik ve devamlılık duygusu” vermesi beklenen somut olmayan kültürel miras ürünlerinin tanınmaz bir biçim almasına yönelik haklı bir çekince olduğu da düşünülebilir. Ancak “aşırı ticarileşme” ve “profesyonelleşme”nin sınırlarının nasıl belirleneceği ve hepsinden önemlisi de kültür taşıyıcılarının buna nasıl bakacağı üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, 2003 yılında imzalanmış olması dolayısıyla “yeni ve acemi,” korumayı amaçladığı konular açısından “kadim ve mahir” bir Sözleşme’dir. Sözleşme’yi uygulama konusunda yolunu bulmaya çalışırken “yeniliğin ve acemiliğin” bütün heyecanını ve bilmezliklerini “kadimliğin ve mahirliğin” her şeyi yoluna koymuşluğunu ve bilmişliklerini içinde barındırır. Bu iki zıt durumun çatışması, Sözleşme’nin uygulanması ve uygulama biçimlerinin belirlenmesi konusunda alınan yolda tartışmaların ve sorunların doğmasına yol açar. Sözleşme’nin uygulanması yolunda atılacak adımların düzenlenmesine, yeniden gözden geçirilmesine elbette ihtiyaç vardır. Ancak Sözleşme’nin imzalanmasının üzerinden geçen sekiz yılda önemli adımlar atıldığı ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasında ulusal ve uluslararası bir bilinç ve etki yaratmada gayet başarılı olduğu bir gerçektir. Ulus-

lararası ortak kaygıların ve ortak aklın ürünü olan Sözleşme, uygulanması ve tatmin edici sonuçların alınmasında da bu ortak aklın yardımına ihtiyaç duyacaktır. Somut olmayan kültürel miras konusunda önemli bir birikime ve çeşitliğe sahip olan Türkiye’nin Sözleşme’nin uygulanması sırasında karşılaşılabilecek sorulara cevaplar üretilmesinde önemli katkılar verebileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Bu bakımdan Türk araştırmacıların Sözleşme’ye eleştirel analitik sorular sormaya devam etmesi çok önemlidir.

NOTLAR

* Makalenin yazımında Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Doktora Öğrencisi Ezgi Metin Basat tarafından yapılan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara. “Intangible Heritage As Metacultural Production.” *Museum International*, Sayı 56, 2004: 1-15.
- Kurin, Richard. “Safeguarding Intangible Cultural Heritage in the 2003 UNESCO Convention: A Critical Appraisal.” *Museum International*, Sayı 56, 2004: 66-77.
- Mountcastle, Amy. “Safeguarding Intangible Cultural Heritage and The Inevitability of Loss: A Tibetan Example.” *Stud. ethnol. Croat.*, vol. 22, 2010: 339-359.
- Nora, Pierre. *Hafıza Mekanları*. (Çev. Mehmet Emin Özcan), Ankara: Dost Yayınları, 2006.
- Oğuz, M. Öcal. *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* Ankara: Geleneksel Yayınları, 2009.
- Pulhan, Gül. “Yeni Kültür Politikaları Açısından Kültürel Miras.” içinde *Türkiye’de Kültür Politikalarına Giriş* (Derleyenler Serhan Ada-H. Ayça İnce), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009: 129-151.
- Shils, Edward. “Gelenek.” (Çev. Hüsametdin Arslan), *Doğu Batı*, s.25, 2003-2004: 101-131.
- Üstel, Füsun. “Kültür Politikalarına Bakış: Sorunlar ve Tartışmalar.” içinde *Türkiye’de Kültür Politikalarına Giriş* (Derleyenler Serhan Ada-H. Ayça İnce), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009: 7-25.
- Yim, Dawnhee. “Living Human Treasures and the Protection of Intangible Culture Heritage: Experiences and Challenges.” *ICOM News*, no: 4, 2004: 10-12.